

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	På strejftog indenfor Retskrivningsordbogens territorie - Retskrivningsordbogen 2011	
Forfatter:	Anita Ågerup Jervelund og Jørgen Schack	
Kilde:	Nordiska Studier i Lexikografi 9, 2008, s. 259-267 Rapport fra Konference om leksikografi i Norden, Akureyri 22.-26. maj 2007	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

På strejftog indenfor Retskrivningsordbogens territorie

Retskrivningsordbogen 2011

The Danish Language Council (Dansk Sprognævn) is preparing a new edition of the official dictionary of Danish orthography (Retskrivningsordbogen). In this paper we discuss some orthographical changes. The changes concern the spelling of words which end in *-ium* (e.g. *akvarium*, *gymnasium*), the spelling of hyphenated compounds like *e-mail-adresse*, *S-togs-station*, and the spelling of multi-word prepositions like *bag ved*, *inden for*. In the new edition of the dictionary, the entry words will contain word-division points. The proposed end-of-line divisions are not the only acceptable ones, and we briefly discuss different principles of word-division (syllabic versus morphemic).

1. Introduktion

Vi er i Dansk Sprognævn gået i gang med at forberede en ny udgave af Retskrivningsordbogen, som efter planen skal udkomme i 2011. Der er tale om en helt ny ordbog med et fuldstændig ajourført ordforråd og med væsentlige forbedringer hvad angår bøjningsoplysninger og oplysninger om ordenes sammensætningsformer. Der vil også være korte ordidentificerende betydningsangivelser ved langt flere opslagsord end i den nuværende udgave, og der vil være oplysning om orddeling på alfabetisk plads, sådan at man straks ved opslaget kan se et forslag til hvordan ordet kan deles.

I denne artikel vil vi først gennemgå det orddelingsprincip vi har valgt for opslagsordene, og dernæst redegøre for tre retskrivningsændringer i den kommende ordbog. Den første ændring drejer sig om forbindelser af adverbium og præposition, fx *inden for/indenfor*, den anden om brugen af bindestreger i sammensætninger som *e-post-adresse* og *S-togs-station* og den sidste om *-ium*-former i ord som *territorium* og *ministerium*.

2. Orddelingsangivelser på alfabetisk plads

I de officielle danske retskrivningsordbøger har man hidtil været henvist til at slå op i afsnittet med retskrivningsregler hvis man vil have oplysning om hvordan man deler ordene ved linjeskift. I den kommende udgave af retskrivningsordbogen vil man få serveret orddelingsoplysningerne på alfabetisk plads – i form af diskrete

prikker eller lodrette streger i selve opslagsordet. Den form for orddelingsinformation får man i en del andre mere eller mindre officielle ordbøger, bl.a. Svenska Akademiens ordlista (fra og med 12. udgave, 1998) og Duden – Die deutsche Rechtschreibung:

har|mon|is|era (SAOL)

har|mo|ni|sie|ren (Duden)

Man kan også vælge at vise orddelingsoplysningerne i et særskilt ord. Det har man gjort i fx Politikens Betydnings- og Retskrivningsordbog:

harmonisere

(..)

DELES: har-mo-ni-se-re

Fordelen ved at gøre det på den sidstnævnte måde er at man undgår at forstyrre skriftbilledet i opslagsordet. Vi har imidlertid valgt at gøre som i SAOL og Duden; det sparer plads, og det er jo vigtigt i en ordbog der skal kunne ligge i skoleelevernes tasker.

2.1 Orddelingsprincipper

I dansk kan ordene deles efter to forskellige principper, nemlig efter det morfologiske princip og efter det mere mekaniske stavelsesprincip. Af hensyn til pladsen nævner vi her kun principperne for deling ved en eller flere konsonanter mellem vokaler.

Efter det morfologiske princip deles sammensatte, afledte og bøjede ord. Der deles således mellem sammensætningsled, fx *halv-abe*, *spejl-æg*, efter præfiks, fx *for-stå*, *mis-tanke*, foran suffiks, fx *køns-lig*, *dyr-isk*, og foran bøjningsendelse, fx *mand-en*, *klar-est*.

Ord der ud fra en synkron dansk synsvinkel ikke kan inddeles i flere betydningsbærende elementer, må nødvendigvis deles efter et andet princip. Her bruges stavelsesprincippet, der kan beskrives som en blanding af det gamle enkonsonantprincip og et lidt vagt formuleret fonotaktisk/grafotaktisk princip: Der deles enten sådan at der går én konsonant til den efterfølgende vokal, eller "foran så mange konsonanter som almindeligt kan stå først i et ord" (RO 2001, § 17.2.b), fx

gis-pe eller *gi-spe*

tørs-te eller *tør-ste*

æb-le eller *æ-ble*

Stavelsesprincippet kan også bruges ved deling af komplekse ord, forudsat at man ikke skiller et enkeltbogstav eller en konsonantgruppe fra det ordelement som bogstavet eller konsonantgruppen hører til (fx *syvar-met*, *mistan-ke*, ikke "sy-varmet", "mi-stanke").

Som man kan se, er de danske orddelingsregler beslægtet med de norske regler og meget nært beslægtet med de traditionelle svenske regler. I Svenska Akademiens ordlista har man valgt at gennemføre det morfologiske princip: Ordene inddeles her i synkront identificerbare elementer. Flerstavesord som ikke lader sig inddele i flere identificerbare elementer, har ingen delingsangivelser i SAOL. Indførelsen af et rent morfologisk princip har som bekendt givet anledning til en del debat, dels fordi det er svært at gennemføre, dels fordi det i mange tilfælde resulterer i orddelinger som kan virke kontraintuitive eller direkte afstikkende.

De danske orddelingsregler er meget fleksible, og der er derfor ofte mange forskellige korrekte måder at dele et ord på. Fx kan et tastavesord som *svensker* deles på hele tre måder:

sven-sker, svens-ker, svensk-er

Fleksibiliteten er praktisk for den skrivende, men det er ikke hensigtsmæssigt at angive så mange delepunkter i et opslagsord. Mange ordbogsbrugere ville nok føle sig ladt i stikken hvis vi gjorde sådan her:

sven|s|k|er

Brugerne vil gerne have klarere besked. Vi har derfor besluttet at der i opslagsordet skal gives ét og kun ét orddelingspunkt pr. stavelse. Vi følger altså stavelingsprincippet men respekterer naturligvis de begrænsninger der gælder for sammensatte og afledte ord.

2.2. Orddelingsprincippet i Retskrivningsordbogen 2011

I vores variant af stavelingsprincippet følger vi enkonsonantprincippet foran ikke-fuldvokal. Det vil sige at der som hovedregel går én konsonant til en efterfølgende ikke-fuldvokal:

<VCV> *a-be, ma-le, no-te, si-ger, vi-ser*
 <VCCV> *an-ker, bur-de, hen-te, læn-ge, tør-te, vin-der*
 <VCCCV> *ank-re, jung-le, mest-re, slent-re, stolp-re*
 <VCCCCV> *blomst-re, fængs-le, venst-re*

Foran fuldvokal deler vi så langt til venstre som muligt:

<VCV> *ba-sar, bi-list, du-sin, e-po, me-tyl, sta-tion, vi-sum*
 <VCCV> *del-ta, di-plomat, fak-tisk, ma-krel, tek-nik, æ-dru*
 <VCCCV> *ast-ma, a-stral, in-tro, man-dril, trans-port*
 <VCCCCV> *ek-stra, eks-trovert*

Det at orddelingsangivelserne på alfabetisk plads følger stavelingsprincippet, indebærer ikke en indskrænkning af de eksisterende orddelingsregler. Det vil fortsat være muligt og lige så korrekt at dele ordene efter det morfologiske princip.

Når vi har valgt at følge stavelsesprincippet, skyldes det først og fremmest at det er enkelt at anvende, og at det i de fleste tilfælde fører til delinger der er hensigtsmæssige ud fra et lydligt synspunkt.

3. Adverbium + præposition

I dansk retskrivning har vi en regel der først og fremmest udmærker sig ved at udløse meget stort antal stavfejl. Reglen siger at forbindelser af adverbier og præpositioner skrives i to ord når præpositionen har en styrelse, ellers i ét ord:

Forbindelser af adverbier og præpositioner skrives i to ord når præpositionen har en styrelse, ellers i ét ord:

Vejen gik stejlt op ad bakke. (Men: Vejen gik stejlt opad).

Neden under gulvet vrimlede det med mus. (Men: Nedenunder vrimlede det med mus).

I et eksempel som *Neden under gulvet vrimlede det med mus* skrives *neden under* i to ord, men i *Nedenunder vrimlede det med mus* skrives *nedenunder* i ét ord.

Det er en ældgammel retskrivningsregel. Vi har haft den siden i hvert fald 1889, og siden da har generation efter generation af skoleelever måttet kæmpe for at lære den, eller rettere: for at lære at bruge den. For reglen i sig selv er jo egentlig såre simpel. Der er bare det ved den at den forudsætter en ganske stor grammatisk indsigt hvis man skal følge den konsekvent. Man skal fx kunne indse at relativordet *som* er styrelse til *over for* i et eksempel som dette:

Vi har et problem som ledelsen desværre er helt uforstående over for

Man skal også vide at et ord som er udeladt, fx et elliptisk *som*, også kan tælle som en styrelse, og at ordforbindelsen derfor skal skrives i to ord:

Vi har et problem [...] ledelsen desværre er helt uforstående over for

Det kan vistnok kaldes subtilt. Man ville muligvis kunne forsvare at bevare reglen hvis den kunne bruges til at adskille betydninger med. Men det kan den ikke. Den information man meddeler ved at følge den, er 100 % redundant.

Reglen medfører som nævnt et meget stort antal stavfejl, også hos personer som i øvrigt er gode og sikre stavere. Vi har derfor besluttet at gøre det valgfrit at skrive i ét eller to ord når forbindelsen af adverbium og præposition har en styrelse, dvs. når den fungerer som præposition. Når forbindelsen ikke har en styrelse, dvs. fungerer som et adverbium, skal der ligesom i dag altid skrives i ét ord. Reglen kommer altså til at se nogenlunde sådan ud:

Mange almindeligt brugte forbindelser af adverbium + præposition kan

valgfrit skrives i ét eller to ord når præpositionen har en styrelse. Når præpositionen ikke har en styrelse, skrives der i ét ord:

Vejen gik stejlt op ad el. *opad bakke.* (Men: *Vejen gik stejlt opad*).

Neden under el. *nedenunder gulvet vrímlede det med mus.* (Men: *Nedenunder vrímlede det med mus*).

På denne måde får vi elimineret næsten alle de ligegyldige fejl som reglen er skyld i. Men reglen lever stadig og kan fortsat praktiseres af elitestavere der vil skille sig ud fra mængden.

Måske burde vi i stedet tage skridtet fuldt ud og gøre som i norsk og svensk, hvor almindelige ordforbindelser af denne type skrives i ét ord uanset deres grammatiske funktion:

Norsk

en løser ikke problemene ved å gå utenom dem (præposition)

det er ikke til å komme utenom (adverbium)

Svensk

utanför dörren (præposition)

stå utanför (adverbium)

I ordbøgerne står de opført som både adverbium og præposition:

SAOL

inn|an|för prep. o. adv.

ut|an|på prep. o. adv.

Tanum

utenom prep. og adv.

henover adv. og prep.

I den kommende danske retskrivningsordbog kunne ordene behandles på samme måde:

indenfor *præp., adv.*; kom indenfor!; indenfor døren.

udenpå *præp., adv.*; udenpå tøjet; bogen har et billede udenpå.

På den måde slipper vi af med en overflødig retskrivningsregel og med et stort antal lige så overflødige stavefejl.¹

4. Bindestreger i sammensætninger som e-post-adresse, S-togs-station og 1900-tals-digter

I den nuværende Retskrivningsordbog (§ 57.7) står der at der sættes bindestreg

¹ Dansk Sprognævn har sidenhen vedtaget at gøre som i norsk og svensk, nemlig at skrive almindelige forbindelser af adverbium + præposition i ét ord uanset om præpositionen har en styrelse eller ej.

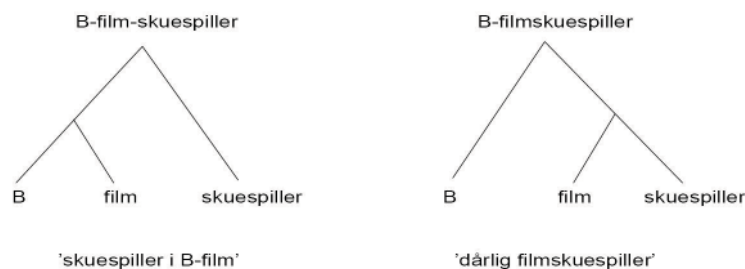
mellem en sammensætnings dele hvis første- eller sidsteleddet selv indeholder en bindestreg. Ord som fx *e-post* og *S-tog* indeholder en bindestreg fordi det er sammensætninger med en forkortelse, og hvis sådanne ord sættes sammen med henholdsvis *adresse* og *station*, skriver man *e-post-adresse* og *S-togs-station*, med to bindestreger. Man skriver ligeledes *1900-tals-digter* med to bindestreger – den første bindestreg bliver man nødt til at have fordi det er efter et taltegn, og når der er bindestreg i sammensætningens første led, skal man også sætte en bindestreg mellem førsteleddet og sidsteleddet.

Vi der er redaktører af ordbogen, finder denne regel logisk og systematisk. Den sidste bindestreg tydeliggør hvilke dele sammensætningen består af. Den adskiller det sidste led i sammensætningen fra det første led. Hvis denne bindestreg udelades og kun den første bindestreg sættes, ser det ud som om at leddene i sammensætningen består af de to dele der vises på hver side af bindestregen. Dette fremgår af figur 1.

Figur 1.

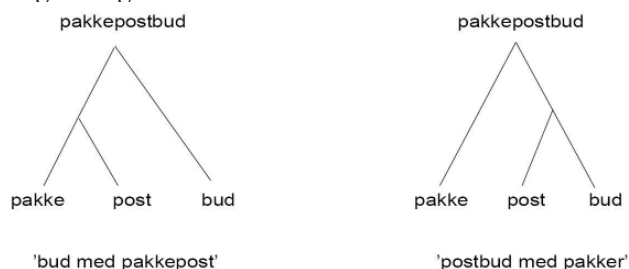
På denne måde er også bindestregerne med til at markere betydningsforskelle som *B-film-skuespiller* 'skuespiller i en B-film' og *B-filmskuespiller* 'en dårlig filmskuespiller' (jf. figur 2).

Figur 2.

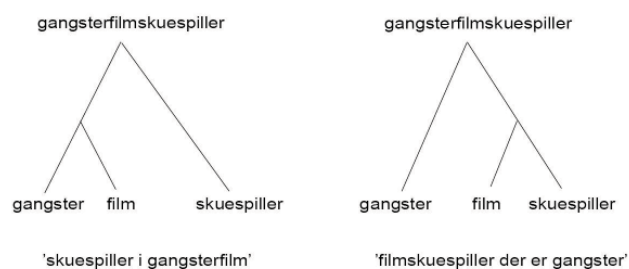
Men det er tilsyneladende kun nørder som os der synes denne regel er logisk og smuk. Sprogbrugerne følger den ikke – de udelader den sidste bindestreg. Og man kan da også hævde at det ikke er rimeligt at skulle lave en analyse af sammensætningens dele for at kunne skrive sådanne sammensætninger korrekt. Det gør man jo ikke ved "almindelige" sammensætninger som fx *pakkepostbud* og

gangsterfilmskuespiller. Sådanne sammensætninger er strukturelt tvetydige, som det fremgår af figur 3 og 4.

Figur 3.

Figur 3 og 4 viser at sammensætninger som *pakkepostbud* og *gangsterfilmskuespiller* kan analyseres på to måder da der ikke er nogen markering af hvilke dele sammensætningen består af. Vi klarer os fint uden denne markering i ”almindelige” sammensætninger så hvorfor skal vi have den i sammensætninger med forkortelser (*e-post-adresse*)?

Figur 4.

Det er ofte også vanskeligt at afgøre hvor grænsen mellem første og andet led går, og det er nok også ligegyldigt for betydningen. I et ord som fx *OL-guldvinder* er det svært at afgøre om der skal én eller to bindestreger i ordet. Er det en vinder af OL-guld (*OL-guld-vinder*), eller er det en guldvinder ved OL (*OL-guldvinder*)?

Der er endvidere problemer med en sammensætning som fx *C-vitamin-pille* som er korrekt med to bindestreger da det er ’en pille med C-vitaminer’. Men to bindestreger i denne sammensætning ser forkert ud fordi vi er vant til ordet *vitaminpille*, som er uden bindestreg. Derfor skriver langt de fleste sprogbrugere *C-vitaminpille* i stedet for *C-vitamin-pille*.

På baggrund af ovenstående betragtninger er vi nået frem til at vi i den næste Retskrivningsordbog vil afskaffe den sidste bindestreg i de nævnte sammensætninger således at de kun skrives med én bindestreg. Det betyder altså at man ikke længere har mulighed for at skelne mellem *B-filmskuespiller* (med én bindestreg) og *B-film-skuespiller* (med to bindestreger). Der vil fra 2011 kun skulle være én bindestreg i en sådan sammensætning uanset betydningen (jf. tabel 1).

Retskrivningsordbogen 2001	Retskrivningsordbogen 2011
e-post-adresse	e-postadresse
1900-tals-digter	1900-talsdigter
OL-guldvinder/OL-guld-vinder	OL-guldvinder
B-filmskuespiller/B-film-skuespiller	B-filmskuespiller
C-vitamin-pille	C-vitaminpille

Tabel 1.

5. Valgfrihed mellem *-ium* og *-ie*: *gymnasium, studium, collegium* mv.

Få ord (dvs. 10 ord) i Retskrivningsordbogen har valgfrihed mellem *-ium* og *-ie*, fx *ovarium/ovarie* (valgfri siden RO 1955), *kranium/kranie* (valgfri siden RO 1986), *podium/podie* (valgfri siden RO 2001), *stadium/stadie* (valgfri siden RO 2001). I den nye Retskrivningsordbog vil vi give valgfrihed mellem *-ie* og *-ium* ved yderligere 35-40 opslagsord.

De ord det drejer sig om, er de almindeligere ord, dvs. de ord som de fleste af os kender og bruger, fx *akvarium, gymnasium, collegium, kompendium, kriterium, laboratorium, mysterium, solarium, studium, territorium*.

Formerne på *-ie* er almindelige i talesproget ved disse ord. Studerende siger ”jeg bor på kollegie”, ministre siger ”sådan er det ikke i mit ministerie”, og mange af os siger fx *kriterie, territorie* og *mysterie* i stedet for *kriterium, territorium* og *mysterium*. Men i øjeblikket er det altså sådan at det ifølge Retskrivningsordbogen kun er formerne på *-ium* der er korrekte i skriftsproget. Når man nu siger *-ie*, er det mærkeligt at være tvunget til at skrive *-ium* for at stave korrekt – her kan man da tale om en stor uoverensstemmelse mellem lyd og skrift.

Formerne på *-ie* er naturlige og velkendte fordi de i forvejen findes i bøjningsformer, fx *kriteriet, territorier, mysterierne*, og det er også *-ie*-formerne der bruges i sammensætninger når ordene indgår som første led i sammensætninger, fx *kollegieværelse, ministeriebygning, territorieplanlægning*. For mange mennesker er der desuden en stilforskel mellem *-ie*- og *-ium*-formerne. Nogle finder det højtideligt eller krukke at bruge former som *mysterium, studium* og *territorium* til forskel fra *mysterie, studie* og *territorie*. Der er altså gode argumenter for at indføre valgfrihed mellem de to former ved endnu flere ord i den nye ordbog.

Men det er som sagt kun ved de almindeligere ord at vi vil indføre valgfrihed mellem *-ie* og *-ium*.

Fx skal de mere lærde ord fortsat kun kunne skrives med *-ium*, fx *amfibium, beneficium, herbarium, offertorium, vivarium*. En *-ie*-form er simpelthen utænkelig ved disse ord.

Andre ord som heller ikke vil få en valgfri form på *-ie*, er grundstofferne, fx *aluminium, helium, kalium, magnesium, plutonium, titanium*. En *-ie*-form er helt

udelukket ved disse ord, og ved bøjning og sammensætning ændrer disse *-ium-* ord sig da heller ikke til *-ie*. Det hedder *aluminiummet*, *heliummet*, *kaliummet* osv. i bestemt form singularis, og det hedder fx *aluminium(s)gryde* og *heliumballon*; *-ie-*formerne er altså slet ikke inde i billedet ved disse ord.

Litteraturliste

Ordbøger

- Duden = *Duden. Die deutsche Rechtschreibung*. 24. udgave. Dudenverlag: Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich 2006.
- Politikens Betydnings- og Retskrivningsordbog*. København 2001.
- RO 55 = *Retskrivningsordbog*. Dansk Sprognævn. Gyldendal: København 1955.
- RO 1986 = *Retskrivningsordbogen*. Dansk Sprognævn. Gyldendal: København 1986.
- RO 1996 = *Retskrivningsordbogen*. 2. udgave. Aschehoug Dansk Forlag A/S: København 1996.
- RO 2001 = *Retskrivningsordbogen*. 3. udgave. Dansk Sprognævn. Alinea A/S – Aschehoug Dansk Forlag A/S: København 2001.
- SAOL = *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*. 12. udgave. 1998.
- Tanum: *Tanums store rettskrivningsordbok*. 9. udgave. Kunnskapsforlaget: Oslo 2005.

Anita Ågerup Jervelund
videnskabelig medarbejder, f. 1969
Dansk Sprognævn, Njalsgade 136
DK-2300 København S
aagerup@dsn.dk

Jørgen Schack
seniorforsker, f. 1961
Dansk Sprognævn, Njalsgade 136
DK-2300 København S
schack@dsn.dk